

De impact van religie en spiritualiteit voor ontwikkeling. Perspectieven vanuit de nieuwe Congolese religieuze groepen

Lezing op het *colloquium* "Congo, 50! De rol en uitdagingen van de kerk".
Brussel 13 juni 2010

Door Dr Julie Ndaya

Antropologe

Gast docent aan het Institut Africain des Sciences de la Mission/Kinshasa/Congo

1. Inleiding

Allereerst wil ik de organisatoren van dit colloquium bedanken die mij hebben uitgenodigd om, vanuit mijn onderzoeksdomein en expertise, de impact van nieuwe religieuze groepen op de gemeenschappen in Congo toe te lichten.

Het is belangrijk om naar deze vraagstukken te kijken. Niet omdat Congo erg afhankelijk is van ontwikkelingshulp, maar omdat, in termen van religieuze vernieuwing, Congo een spirituele emancipatie meemaakt die zonder weerga is in de vijftig jaar van de geschiedenis van dit land als soevereine staat. Dat de Congolese samenleving zichzelf opnieuw spiritueel aan het hervinden is, is tastbaar. Veel personen hebben hun spirituele thuis gevonden in de nieuwe gebedsgroepen. Tegenwoordig in Congo, maar ook overal waar Congolezen leven, zoals hier in België, heeft de religieuze affiliatie de neiging een sociaal conformisme te worden. Als men wordt gevraagd *Osambelaka wapi ?* (waar bid je?) dan gaat antwoord direct naar de gebedsgroep of kerk. De uitdrukkingen «*na sambela na nga* » (ik bid) «*na za frère/soeur*» (ik ben broer of zus), de '*Bijbel zegt*' zijn gemeenplaatsen in de taal van de Congolezen. In de stad Kinshasa bv. kom je dat veel tegen in bussen, op straat, op markten etc... Decennia lang is het Congolese religieuze veld blijven groeien. En het is ook rijk aan een diversiteit van spirituele tradities: familiale, katholieke, protestantse, Kimbanguïste, Pinksterbewegingen /ontwaak-kerken, charismatische groepen, etc... De aantrekkingskracht van deze fenomenen op de Congolese bevolking is een feit waar de ontwikkelingsorganisaties binnen de Congolese samenleving niet omheen kunnen. Broederlijk Delen formuleert het expliciet als een van zijn werkprincipes in de relatie Noord-Zuid: '*Ontwikkeling omvat de gehele mens. Ontwikkeling die enkel materiële zaken betreft is niet duurzaam. Ze omvat alle dimensies van het leven, ook spiritualiteit. We kiezen voor de mens in al zijn dimensies, vanuit onze christelijke wortels, met open ramen en deuren voor al wat mensen begeistert en kracht geeft.* Vanuit deze percepties wordt ontwikkelingshulp benaderd als intercontinentale solidariteit die rekening houdt met de levensbeschouwing van degenen waarover het gaat. Maar om de intercontinentale solidariteit te bekijken vanuit de prisma van spiritualiteit, moeten wij eerst weten wat spiritualiteit is in de Congolese context. Want er bestaan talloze definities van religie en spiritualiteit.

Mijn lezing is in vier delen verdeeld:

Na de inleiding zal ik eerst toelichten wat spiritualiteit is vanuit de Congolese context. Mijn benadering is die van een antropoloog en ook een in Congo opgegroeide Afrikaanse vrouw. Ik heb langlopende en intensieve onderzoekservaring sinds 1998 binnen de hedendaagse Gebedsgroepen binnen en buiten Congo. Daarna zal ik toelichten welke rollen deze charismatische groepen spelen in de Congolese maatschappij. Vanuit hun functie als aanbieders van diensten en sociale vangnetten zal ik een praktisch en concreet voorbeeld beschrijven van een actueel thema, namelijk de *counseling* van de slachtoffers van seksueel geweld. Ik heb dit thema gekozen omdat het verband houdt met een van de werkvelden van Broederlijk Delen: de bemiddeling met de families voor de re-integratie van de straatkinderen in Congo. Voor de conclusie en aanbevelingen, zal ik de beperkingen van de nieuwe kerken laten zien.

2. De Congolese spiritualiteit als holistische kijk op de mens

Er bestaan in de Congolese maatschappij diverse benadering van de spiritualiteit. Maar ondanks de verschillen, berusten zij allemaal op het geloof in het bestaan van een zichtbare wereld van levende mensen, en een onzichtbaar wereld van geesten of entiteiten. Deze twee werelden zijn niet gescheiden van elkaar. Het verband ertussen is buitengewoon essentieel. De wereld van geesten of entiteiten maakt deel uit van de natuurlijke sociale omgeving van de levenden. Hij heeft een effectieve macht over de levenden, en heeft waarden (idealen, zoals: wat vinden we belangrijk in het huwelijk, in de broederschap, welke doelen willen we bereiken) en normen (welk gedrag we al of niet acceptabel vinden). De geesten waken over het behoud van deze waarde en normen door mensen. De gemeenschap moet zich eraan houden. In de traditie spreekt men over de voorouders, afkomstig van de familie waarin men is opgegroeid. Binnen de contemporaine gebedsgroepen wordt dezelfde rol vervuld door de Heilige Geest, *Molimo mosanto*.

In zo'n holistische perceptie van de mens valt onheil in het leven altijd terug te voeren op het werk van onzichtbare geesten of krachten. Onverklaarbare ziektes, dood, constante pech, droogte, minder oogst, abnormaal gedrag, armoede, verkracht worden, uitblijven van zwangerschap zijn duidelijke signalen dat er geen harmonie bestaat tussen personen en hun sociale natuurlijke omgeving.

In Congo krijgen deze langdurig problemen (*mikakatano* in lingala) of onheil een spirituele interpretatie. Zij worden in een bredere context geplaatst, waarin de relatie van de gehele mens met zijn sociale, psychologische en spirituele omgeving, inclusief de onzichtbare wereld, wordt meegenomen. Daarom bestaat bij diverse Congolese volken zo'n scala aan rituelen die als sociale technologie dienen voor het herstellen van de situatie, door ofwel de harmonie terug te vinden binnen de gemeenschap of ermee te breken door religieuze bekering. Dit laatste gebeurt binnen de diverse Congolese gebedsgroepen.

Er zijn sinds de jaren '80 in Congo miljoenen leden van charismatische/spirituele kerken. Deze kerken zijn bekend onder diverse namen en zijn in volle ontwikkeling. In het continuüm van de onafhankelijke kerken na de kolonisatie van Congo preken zij *la Révélation de la Vérité biblique*, de verlossing van hun leden van de Congolese tradities en de moderniteiten en het creëren van een alliantie met de Heilige Geest. Zij bieden daarvoor aan hun leden een reinigingsritueel om het lichaam te bevrijden. Door middel van bijbelstudies weerspreken zij het werk van de voorouders, maar ook van de modernismen, en vragen zij aan hun aanhangers om hiermee te breken. Het reinigingsritueel is sterk gefocaliseerd op de vereniging van het lichaam met de Heilige geest. Dit dient tot bevrijding van de normen en waarden van de

familiale traditie en belooft aan de aanhangers het herstel van de kracht van het eigen individu en lichaam. Mijn onderzoek naar deze fenomenen heb ik voornamelijk gedaan binnen de charismatische gebedsgroep *Le Combat Spirituel (Etumba ya molimo* in lingala), opgericht door de Congolese sociologe Elisabeth Olangi Wosho. Zij hebben dependances in Congo en in meer dan 40 landen buiten Congo. Deze en verwante gebedsgroepen vormen een stroming binnen het christendom bekend als *Le Ministère de la délivrance*. Zij lijken op de pinkstergemeentes en leggen de nadruk op de Heilige Geest, en de discipline volgens de Bijbel.

De leden van deze gebedsgroepen breken met de traditionele omgang met onheil. De religieuze leiders fungeren als medium dat de situatie van de patiënt verheldert en aangeeft hoe die genormaliseerd kan worden. Bij deze consultatie van de religieuze leiders wordt bewust gezocht naar het aanwijzen van de familiale spirituele traditie als veroorzaker van het onheil. Vervolgens wordt een gedeelde nieuwe entiteit aangeboden, de Heilige Geest, *molimo mosanto*, als nieuwe meester.

Voor de leden is de Bijbel een belangrijk boek. Hij is het embleem van de door God gegeven sociale normen en waarden en dient als morele leidraad waarop aanhangers zich moeten oriënteren. Daarom volgt men na de eerste consultatie een Bijbelse initiatieperiode waarin de patiënt leert wat niet mag en wat wel, wat is getolereerd om de oorzaak van de onheil te ontdekken. Dit is een existentiële stap naar het latere reinigingsritueel als groot emancipatiemoment. Men verlost zich dan van zijn familiale traditie en wordt lid van een nieuwe religieuze gemeenschap waarin men een nieuw sociaal netwerk krijgt en zich dient te houden aan nieuwe plichten.

3. De Rol van de Nieuwe religieuze bewegingen in de Congolese samenleving

Zoals eerder de westerse kerken, hebben ook de nieuwe kerken een deel van de overheidsfuncties overgenomen, zoals onderwijs en gezondheidszorg. Veel charismatische bewegingen zetten hun eigen scholen op, financieren eigen ziekenhuizen, zorgen voor een zeker veiligheid door burgerwachten op te richten. De charismatische kerken krijgen vaak het verwijt dat ze enkel begaan zijn met de kassa van de pastor en het individuele zielenheil van de volgelingen. Toch zien wij een toenemende mate van zorg voor de gemeenschap. De kerken vormen een van de weinige plekken waar mensen elkaar in groepsverband, op een gestructureerde manier ontmoeten. Zeker in stedelijke gebieden en bij de diaspora in andere landen, vervult de kerk hier een rol die de familie vanwege de grote afstand niet kan vervullen.

Deze groepen hebben drie belangrijke rollen in de Congolese samenleving:

- Een plaats van ontmoeting met verwante geesten.
- Een sociaal vangnet en solidariteit.
- Hulpverlenende instantie, zowel in spiritueel als in praktisch opzicht.

Deze laatste rol, als hulpverlenende instantie, wil ik toelichten met een voorbeeld.

3.1 Nieuwe religieuze groepen als sociale actor in de rehabilitatie van de slachtoffers van seksueel geweld.

Al jaren heersen er langdurige conflicten voornamelijk in Oost Congo. Verschillende rebelse groepen vechten daar tegen elkaar. Om de tegenpartij te vernederen worden hun vrouwen verkracht, vaak in aanwezigheid van andere familieleden. De leeftijd van de slachtoffers varieert tussen 10 en 70 jaar. Volgens Artsen Zonder Grenzen, zijn er tussen 2003 en 2007

bijna 200.000 gevallen bekend van vrouwenverkrachting. Merkwaardig is dat deze dramatische situatie blijft voortduren en gekenmerkt wordt door straffeloosheid. Door een slecht functionerend justitieel apparaat gaan de daders van verkrachting meestal vrijuit. Zelfs als de verkrachte vrouwen tegen hen proberen te getuigen worden zij zelf slachtoffer van represailles. Ik doel hierbij niet alleen op represailles vanuit de dader, maar ook vanuit haar eigen omgeving.

In Congo rust op verkrachting een taboe. Verkrachting wordt beschouwd als de aantasting van de eer van de familie. In welke context de verkrachting dan ook plaatsvindt, het slachtoffer wordt altijd verantwoordelijk gehouden voor deze aantasting. Vaak met stigmatisering als gevolg. De verkrachte vrouw kan door haar familie worden verstoten. Jonge meisjes kunnen niet meer trouwen en worden prostituees. Mannen van verkrachte getrouwde vrouwen vragen om echtscheiding. Als een vrouw zwanger is geraakt door verkrachting, probeert ze abortus te plegen en als het niet lukt, schaamt ze zich voor het kind. Dit laatste krijgt ook geen liefde en wordt door zijn omgeving beschuldigd van hekserij omdat het geen vader heeft. In Congo krijgt een kind zijn identiteit via de vaderlijn. Een kind zonder vader wordt beschouwd als een culturele zwerver.

Veel NGO's in Congo zetten programma's op om de slachtoffers van seksueel geweld te helpen. Zij streven ernaar om bv. de verstoten vrouwen te verenigen met hun mannen, of de tienermoeders terug te plaatsen bij hun ouders en ondersteunen hen met economische activiteiten. Maar ze ervaren grote problemen. Enerzijds door de onmacht om daders te vervolgen, anderzijds doordat slachtoffers proberen zo min mogelijk ruchtbaarheid te geven aan wat hen is overkomen.

De gebedsgroepen blijken beter te zijn uitgerust om in deze traumaverwerking een positieve rol te spelen. Om dit uit te leggen wil ik graag wat dieper ingaan op de spirituele interpretatie van verkrachting.

3.2 De spiritueel interpretatie van verkrachting

Verkracht zijn zorgt voor verwarring op emotioneel, psychisch en sociaal gebied in het leven van iemand. Als bekend wordt dat een vrouw of een meisje verkracht is, ontstaan in haar directe sociale omgeving heftige en tegenstrijdige reacties: medelijden, afgrijzen, schuldgevoel. Het slachtoffer is niet bij toeval uitgekozen. Zij moet daarom bezeten zijn door een verkrachtingsgeest. Moeders verwijten zichzelf dat zij hun dochters niet beschermd hebben tegen de seksuele aantrekking van deze geest. Het slachtoffer wordt beschouwd zowel slachtoffer als veroorzaker te zijn. De angst voor deze kwade geest leidt vaak tot verstoting door de sociale omgeving, waardoor de vrouw haar sociaal netwerk verliest. Zonder sociale relatie is een mens geen mens. Om de situatie te herstellen, moet het bezeten lichaam gereinigd worden. Dit gebeurt door de geest uit het lichaam te verjagen. Bij alle Congolese traumaverwerkingen bestaat de therapeutische interventie of *counseling* uit een ritueel proces. Het repertoire van een reinigingsritueel in Congo is zeer rijk. Zij vormen de sleutel voor succesvolle re-integratie in de samenleving. Traditioneel kende de Congolese samenleving genezers, *nganga*, die deze rituelen beheersten. Hun rol is sterk teruggedrongen tijdens de koloniale periode.

Nu zien we dat de charismatische kerken deze rol op zich nemen. Zij overtuigen de gemeenschap dat zij in staat zijn de kwade geesten uit te drijven, waardoor het mogelijk wordt het slachtoffer weer in de samenleving op te nemen.

3.3. Bunia/oost Congo

Twee jaar geleden werd ik door de Verenigde Naties uitgezonden naar Bunia, Oost Congo, waar verkrachting werd gebruikt als oorlogswapen en veel vrouwen slachtoffers van seksueel

geweld zijn. Ik heb daar niet alleen contact gehad met spirituele leiders van diverse kerken, maar ook met veel verkrachte vrouwen.

Veel vrouwen die ik sprak kwamen niet uit Bunia zelf, maar waren naar de stad getrokken als gevolg van hun verkrachting en daaropvolgende verstoting door hun gemeenschap. De meesten kregen medische behandeling bij Artsen zonder Grenzen, maar waren tegelijkertijd lid van een gebedsgroep.

Wanneer zij zich melden bij een gebedsgroep, volgt eerst een intakegesprek met de religieuze leider, die daarbij zoekt naar gemeenschappelijkheid van de nieuwe adept binnen de gebedsgroep. Dit gesprek is gekenmerkt door de empathie. Een benadering waarin de spirituele leider zich projecteert in de situatie van zijn aspirantlid en door zijn eigen situatie en die van anderen, hoop geeft dat haar situatie zich zal normaliseren.

Men volgt een Bijbelstudie om de oorzaak van de verkrachting terug te vinden en krijgt een nieuwe socialisatie met de Bijbel als morele gids.

Tijdens de initiatie, wordt de familiale spirituele traditie gedeconstrueerd als veroorzaker van onheil. Er is kritiek op alle vormen van autoriteit, van de regering, van de pastoors, van kerken, katholieken, kimbanguisten, methodisten, van scholen, van ouderen, ouders, ooms en tantes, grootouders etc... Zoals men vaak zegt: *nos problèmes c'est d'où nous venons*.

Binnen *Le Combat* bv. wordt tijdens het onderricht gesproken over de 'Arbre de la Mort' Een boom waarvan de wortels de voorouders voorstellen, die volgens de doctrine afgesneden moeten worden van het bovengrondse deel omdat ze giftige sappen uitstoten. Door hun onheil, verkrachting, hun infertiliteit, armoede, etc... te koppelen aan de verrotte wortels, creëren de aanhangers een politiek platform waar kritiek wordt geuit op de samenleving. In de ogen van die vrouwen hebben de ouderen hun autoriteiten verloren. Ze hebben hun beloftes van bescherming niet ingelost, de verwachtingen niet waargemaakt, hun verantwoordelijkheid ontlopen. Vrouwen grijpen tijdens de therapie de gelegenheid om dat generatieconflict te tonen en hun woede voornamelijk te richten tegen de familie.

De diabolisering van hun familiaal verleden helpt om toe te werken naar het reinigingsritueel. Dit ritueel is vervolgens een essentiële stap die de vrouwen verlost van hun bezetenheid, hun schuld en schaamte wegneemt en hen weer een toekomst in het vooruitzicht stelt. Men roept de Heilige Geest aan als bovennatuurlijke kracht die kan fungeren als medium dat de situatie voor de patiënt verheldert en aangeeft hoe zij genormaliseerd kan worden

Na het reinigingsritueel worden ze opgenomen in een nieuw sociaal systeem, waar ze weer menselijke relaties en sociale netwerken opbouwen en waarin zij ruimte krijgen voor persoonlijke ontwikkeling. Zij creëren op deze manier een vrijhaven voor zichzelf, een ruimte waar ze weer vrij kunnen zijn van schaamte.

De nieuwe kerken bemiddelen bijvoorbeeld bij de man van een getrouwd slachtoffer om haar weer terug te nemen. Wanneer dit geen succes heeft, dan wordt binnen de gebedsgroep een nieuwe echtgenoot gezocht. Door zijn geloof in het reinigingsritueel heeft hij geen moeite om de vrouw en haar kind te accepteren. Voor jonge meisjes met een kind vervult vaak de pastor een vaderrol, totdat de moeder gaat trouwen.

4. Beperkingen

Maar in het werk van de kerken zijn er een aantal beperkingen. Ik zal er een paar noemen:

4.1 Vergroting van de macht van spirituele leiders

Een belangrijke beperking in de hulpverlening is dat deze niet alleen bedoeld is voor de spirituele genezing, maar om de macht van de beweging te vergroten. Als religieuze leiders hun klanten helpen bij de vraag: Wie is verantwoordelijk voor mijn verkrachting, wie is verantwoordelijk voor de straatkinderen, dan is dat om autoriteit te winnen. Men is erg bezig met proselitisme.

Maar ook het zoeken naar de oorzaak, op individueel niveau, kan niet politiek mobiliserend zijn. Die kerken zijn eigenlijk niet heel erg bezig met de politiek, zoals de katholieke kerk, die een grote rol heeft gespeeld in het democratiseringsproces in Congo. Het feit dat je verkracht bent, dat je straatkind wordt, dat je in de miserie leeft, dat is niet de schuld van de slecht functionerende overheid of van politieke conflicten, maar een gevolg van het feit dat er een negatieve kracht in je huist. Dat betekent dat ze uiteindelijk helemaal niet politiek mobiliserend zijn.

4.2 Destructuratie/restructuratie van de samenleving

De solidariteit bv. is uitsluitend gericht op de eigen leden, broeders en zusters van eigen gebedsgroep. Buiten deze leden bestaat er niets. De hulpverlening van de nieuwe gebedsgroepen creëert een gemeenschappelijkheid tussen mensen met verschillende oorsprong en verschillende etnische achtergronden, maar verwoest tegelijkertijd de wereld van de familie voor zover deze geen lid is van dezelfde groep. Het vasthouden aan deze rigide denkbeelden creëert een afstand tussen de aanhangers en hun familie. Soms was deze relatie al niet meer te herstellen, maar soms ook wordt zij onnodig verder verstoord, en dat doet pijn.

4.3 Status-quo

Het lijkt dus dat deze nieuwe gebedsgroepen breken met de traditie, maar in wezen wordt deze traditie slechts vervangen door een nieuwe die een reproductie van de Congolese maatschappij is. Als het speelveld in Congo vooral verdeeld was in regionaal en etnisch, tegenwoordig is het sterk gericht op het religieuze. Mensen denken toch vrij sterk vanuit de religieuze identiteit. Met de bijbel als nieuwe verklaring voor normen en waarden functioneren de kerken hierbij als hoeders van de status-quo. Het zijn in wezen zeer conservatieve bewegingen.

5. Conclusie

In deze lezing heb ik laten zien dat de spiritualiteit van een bepaalde Congolese subgroep is veranderd, maar de kernmerken van de Congolese spiritualiteit in het algemeen niet. Het is niet relevant om zich af te vragen of dit goed is of niet. Want een duurzame ontwikkeling is alleen mogelijk als hij mensen helpt om te bouwen op hun eigen resources, niet alleen intellectuele en sociale, maar ook religieuze en spirituele.

Voor Congolezen, van welke sociale klas en rang dan ook, geldt dat onheil niet zomaar gebeurt. Armoede, straatkind zijn of verkracht zijn heeft een oorzaak. Er zijn krachten aan het werk. Daarom wordt de oorzaak gezocht in een breed kader van sociale relaties van het slachtoffer. De holistische perceptie van een mens blijft bestaan. Sommige gaan actief ermee om in het geval van langdurige problemen of pech in het leven, anderen niet. De omgeving van een slachtoffer van zulk onheil kan reageren door uitsluiting. De nieuwe gebedsgroepen geven hierop een antwoord en weten door middel van de spirituele interpretatie een leefbaar

alternatief te bieden en een ruimte vrij van stigma. Voor door de samenleving gemarginaliseerde vrouwen en mannen is dit positief.

Over de hele wereld zijn organisaties met een religieuze achtergrond actoren en partners voor verzoenings- en ontwikkelingswerk. Dit impliceert dat er serieus gekeken moet worden naar de manier waarop mensen de wereld zien. Religie en spiritualiteit geven kracht en motivatie voor veel personen om te onderhandelen en te doen wat zij doen.

Voor Congolezen is religie en spiritualiteit een sociale realiteit. De aantrekkingskracht van de nieuwe religieuze groepen, ingebed in de autochtone cultuur, is sterk voor Congolezen. Daarom denk ik dat, als wij in Congo zoeken naar sociale organisaties die werkzaam zijn aan de basis en die betrokken kunnen worden bij het werk van ontwikkelingssamenwerking, contacten met gebedsgroepen overwogen moeten worden. Ondanks de beperkingen spelen zij een belangrijke rol in veel situaties als aanbieders van sociale diensten en als sociale vangnetten. Ook bieden ze mogelijkheid aan mensen om kritiek te uiten en om te reflecteren over de samenleving en de situatie waar zij zitten. Maar de vraag is hoe wij de Congolese spirituele bronnen kunnen gebruiken voor ontwikkeling.

Aanbeveling:

Het creëren van een onderling/interreligieuze dialoog

De belangrijkste aanbeveling hier is niet dat katholieke NGO's hetzelfde moeten toepassen in hun werk als wat de spirituele leiders doen. Maar wel om rekening te houden met wat een groot deel van de Congolese bevolking denkt. En vervolgens een onderlinge, interreligieuze culturele dialoog te stimuleren tussen katholieke NGO's en religieuze groepen, om beperkingen en geboekte successen uit te wisselen. Medewerkers van NGO's moeten actief meer aandacht besteden aan de eigen spirituele achtergrond van hun klanten en daarover durven spreken.

Sommige elementen in de *counseling*/begeleiding van spirituele leiders, zoals de empathie, maar ook het versterken bij de leden van hun identiteit vanuit de Congolese perceptie is waardevol. Er is wel steeds meer interesse voor het werk van kerken/religieuze gebedsgroepen. Maar een van de problemen daarbij is dat er geen officiële gestandaardiseerde uitwisseling is, dat wil zeggen, geen aansluiting bestaat tussen de formele hulverlening vanuit de katholieke kerken en de spirituele hulp gegeven door een pastor. Gebedsgroepen zijn plekken waar grote aantallen mensen tegelijk bereikt kunnen worden. En kerkgangers hebben vaak een goed contact met de spirituele leider en kunnen meestal bij hem terecht. De spirituele leiders hebben in Congo veel invloed op hun mensen. Samenwerking met hun als een machtsfactor kan veel mensen mobiliseren door hun te gebruiken, bv. voor bepaalde campagnes zoals het stoppen van verkrachting, of de bemiddeling voor het opnemen, begeleiding van de straatkinderen door de ouders.

Deze samenwerking is een proces. Het vereist het scheppen van onderling respect en vertrouwen. En vooral de wil en input van beide kanten.

Ik dank u